

Karaçay Malkar Türkçesi Atasözlerinde Eski Türkçe İzler

Old Turkish Traces In Karachay Malkar Turkish Proverbs

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Aydın ¹

Öz

Dünya coğrafyasında büyük bir alana yayılmış olan Türk Dili, birbirleriyle mukayese ettiğimizde çeşitli fonetik ve ekleşme bilgisi özellikleri bakımından morfo-fonetik denkliklerle takip edebildiğimiz şive ve lehçeleri içine alan, cihet olarak Doğu, Batı ve Kuzey; kavmi olarak Karluk, Oğuz ve Kıpçak diye adlandırılan gruplardan oluşur. Türk dilinin Kuzey diğer bir ifadeyle Kıpçak şive grubu içerisinde yer alan Karaçay Malkar Türkçesi karakteristik bir Kıpçak şivesi olduğunu *d/>>y/* geçişi, *tag(dağ)> taw* sızıcılaşması, *bolmak* kelimesinin başındaki *b*'yi koruması, *-GAn* sıfat fiil ekli ve *+GA* ekli kullanımlar, *ben>men* süreklileşmesi ve en önemlisi de *#y>#c* dişlileşmesi ile gösterir. Bir dilin söz varlığının farklı açılardan ele alınması toplumların kültürel ve sosyolojik hayatlarını gözler önüne sermek bakımından tanıtıcı nitelikte olabilir. Bu sebeple, bu çalışmada sözlü edebiyat ürünü olarak milletlerin en önemli hazinelerinden biri olan, milletlerin kültürel ve toplumsal değerlerini yansıtan, millî olup nesilden nesile aktarılan öğüt verici, didaktik, özlü, hikmetli sözler olan atasözlerinin Karaçay Malkar Türkçesindeki örnekleri geçmişten günümüze değerlendirilip, bu özdeyişlerde muhafaza edilen Eski Türkçe ses bilgisi, ekleşme bilgisi hususiyetleri ve ayrıca arkaik kelimeler tespit edilerek kültürel bağın izlenmesi amaçlanmaktadır. Yer yer bu bağın Anadolu ağızlarındaki uzantıları da dikkatlere sunulacaktır. Bazı kelimelerin Anadolu ağızlarındaki birebir varlıkları (*tübe-*, *bay*, *süyek*, *ürmek*, *tab-*) sayesinde de *türkü*, *mani* gibi sözlü edebiyatın pek çok ürünü gibi atasözlerinin de farklı coğrafyalarda da olsa Türk boyları arasında söylenirken sınır tanımadığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karaçay Malkar Türkçesi, atasözü, Eski Türkçe, Kıpçak

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Turkish Language, which has spread over a large area in the world geography, includes the dialects and dialects that we can follow with morpho-phonetic equivalences in terms of various phonetic and agglutinative features when we compare them with each other, in terms of East, West and North; It consists of groups called Karluk, Oghuz and Kipchak. The Turkish language is a characteristic Kipchak dialect of Karachay-Balkar Turkish, which is included in the Northern Kipchak dialect group, *d/>>y/* transition, *tag(dağ)> taw* leaking, preserving the "b" at the beginning of the word *bolmak*, *-GAn* adjective attached and *+GA* suffixed usages, *ben>men* continuation and most importantly *#y>#c* dentition, show that. Addressing the vocabulary of a language from different perspectives can be introductory in terms of revealing the cultural and sociological lives of societies. For this reason, in this study, the examples of proverbs, which are one of the most important treasures of the nations as a product of oral literature, reflect the cultural and social values of the nations, and are didactic, concise and wise words that are national and passed down from generation to generation, in Karachay Malkar Turkish have been evaluated from past to present and preserved in these idioms. It is aimed to monitor the cultural bond by identifying Turkish phonetics, suffix information and also archaic words. From time to time, the extensions of this vineyard in Anatolian Dialects will also be presented to attention. Thanks to the literal existence of some words in Anatolian dialects (*tübe-*, *bay*, *süyek*, *ürmek*, *tab-*), it will be tried to show that proverbs, like many products

¹Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ayse@sakarya.edu.tr.

of oral literature such as folk songs and mani, know no boundaries when spoken among Turkish tribes, even in different geographies.

Keywords: Karachay Malkar Turkish, proverb, Old Turkish, Kipchak

Paper Type: Research

Giriş

Milletlerin kültürel ve sosyolojik değerlerini yansıtan atasözleri, millî olup nesilden nesile aktarılan öğüt verici, didaktik, özlü, hikmetli sözlerdir. Bir milletin dilinde ve günlük yaşamında önemli yer tutan atasözleri ve deyimler, o milletin tarihî zenginliğini, estetik ve güzellik anlayışını, değerlerini ve anlayışlarını yansıtan birikimleridir. İnsan kendini ve kendi dışındaki her şeyi nasıl algılıyorsa onları atasözlerine ve deyimlere yansıtır (Okray, 2015: 94).

Her atasözü, toplumsal yaşantı içindeki bireyin uyması beklenen ya bir genel kural veya bir düstur niteliğindedir. Bu nedenle de atasözleri, milletlerin karakterlerini, hayat karşısında tavır ve zihniyetlerini ifade eden özlü sözlerdir (Çobanoğlu, 2004: 1).

Halk topluluklarının yüzyıllar boyunca karşılaştıkları olay ve deneyimlerden hareketle ortaya koydukları ve gelecek nesillere devrettikleri atasözleri, atalarımızdan birer armağandır (Güllüdağ, 2003: 329).

“Atasözü” terimi, Eski Türkçede sav, daha sonra da darb-ı mesel, mesel, emsâl, hikmet, hisse, pendnâme, nasihatnâme adları ile karşılanmıştır (Erenoğlu, 2007: 1151). Atasözü kelimesinin Türk şive ve lehçelerinde de farklı şekillerde adlandırıldığı görülmektedir:

Azerbaycan Türkleri: Atalar sözü, Başkurtlar: Makal, eytim, atalar hüzi, Kazaklar: Makal, metel, nakıl, Kırgızlar: Makallakap, Özbekler: Makal, Tatarlar: Atalar süzi, makal, eytim, Türkmenler: Atalar sözi, nakıl, Uygurlar: Makal, Kumuklar Atalar sözü, Çuvaşlar: Vattisin semahi (yaşlılar sözü) gibi adlar vermektedirler (Alkaya, 2001: s. 58). Karaçay Malkarlılar atasözlerine kendi dillerinde “Nart Söz” adını verirler. “Nartlar” Kafkas halklarının mitolojilerinde, Kafkasyalıların ataları olduklarına inanılan efsanevi bir halktır. Abhaz, Adige, Oset, Çeçen gibi halklarla birlikte Karaçay Malkar folklorunda da Nart efsaneleri geniş bir yer tutar. Başlıca kahramanları Örüzmek, Sosurka, Batrez, Kara Şavay, Alavgan, Fuk, Satanay Biyçe gibi adlar taşıyan Nart halkının, günümüzdeki Kafkasya halklarının ataları olduğuna dair inanç Kafkas halkları arasında oldukça yaygındır. Karaçay Malkarlılar bu sebeple çok eski devirlerden beri atasözlerine “Nart söz” adını vermektedirler (Tavkul, 2001: 5). Çalışmamızda, biz de kültürel aktarımın en güzel örneklerinden olan atasözlerinden hareketle, Eski Türkçeden Karaçay Malkar Türkçesine uzanan arkaik unsurların, bu şivenin atasözlerinde fonetik unsurlar, morfolojik değişimler ve kelime olarak yansımaları ortaya koymaya çalışacağız. Çünkü biliyoruz ki, Türk boyları, tarihî süreç içerisinde farklı coğrafyalarda farklı isimlerle adlandırılmalarına rağmen atasözlerindeki ortaklıklar kendini muhafaza etmektedir. Türk dili yaş alsın da boylardan oluşan milletimizin farklı diyalekt özellikleri bazen bir arada tabakalaşmış olarak varlığını korumuş, bazen ek ise şekle yeni fonksiyonlar eklenmiş; kelime ise de kelimenin anlam alanı daraltılmış ya da genişletilmiş veya kelimenin eski şekli korunmuş, bazen de eski unsur yerini ödünçlenen ya da alıntılanan yenisine bırakmış ve Türk boyları arasındaki kültürel ve millî bağ kendisini çeşitli yollarla göstermiştir.

Yöntem

Çalışmamızda arkaik unsurlar, ekler ve kelime tabanlarına bakılarak iki ayrı açıdan değerlendirilmiştir. Bu amaçla, makale **1. Eklerde görülen eski Türkçe izler** ve **2. Kelime tabanlarında görülen eski Türkçe izler** olmak üzere iki üst başlığa ayrılmıştır. Kelime tabanlarındaki arkaik unsurlar tabanda görülen fonetik eski izler ve bizzat arkaik kelimenin muhafazası şeklinde izah edilmiştir. Kelime tabanlarında görülen arkaik leksikolojik izler ya da korumalar ise isim ve fiil olmak üzere yine iki alt başlıkla sıralanmıştır. Korunan ek şekillerinin

Oğuz Türkçesinde geçirdiği morfo-fonetik değişimler sonucunda karşılaşılabilecek yaygın karşılığı yanında gösterilmiştir. Burada maksat, arkaik kelime ve eklerin daha yeni şekillerini barındıran Oğuz Türkçesiyle, Kıpçak Türkçesinin bir mensubu olan Karaçay Malkar Türkçesi arasındaki ses, ekleşme bilgisi ve leksikolojiye dayalı karşıtlıkları gözler önüne sermektir. Bu sayede, Eski Türkçe ile yapılan kıyaslamalarda Karaçay Malkar Türkçesinin Oğuz Türkçesine göre daha muhafazakar yönünün dikkatlere sunulması amaçlanmaktadır. Karaçay Malkar atasözlerinin tespitinde Ufuk TAVKUL'un "Karaçay- Malkar Atasözleri" (2001) adlı çalışması ve Erdal AYDOĞMUŞ'un "Karaçay Malkar ve Türkiye Türkçesi Atasözlerinin Karşılaştırılması" (2018), adlı makalesinden, Türkiye Türkçesi atasözlerinin tespitinde, başka bir ifadeyle atasözlerinin eş zamanlaştırılmasında ise Ömer Asım AKSOY'un "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü"nden (1988) faydalanılmıştır. Arkaik kelimeler alfabetik olarak sıralanmıştır.

1. Eklerde Görülen Eski Türkçe İzler

Türk dilinin ekleşme düzeni yavaş ve yavaşlık arasındaki karşılıklı ilişkiye göre işler. Sistemin iki ana unsurundan biri olan ekler, ekleşme dizisindeki görevlendirmeye işlev kazanırlar. Bunun neticesi olarak eklerin ana işlevleri yüklenen on çeşidi ile, onların, ana işlevleri oluşturan ve sayısının sınırı sabitlenemeyecek olan alt türleri bulunmaktadır (detaylı bilgi için bkz. Turan, 2018: 97-110). Bu düşünceden hareketle çalışmamızda Eski Türkçede varlık gösterip Karaçay Malkar Türkçesi atasözlerinde de karşılaştığımız ekler üst işlevleriyle başlıklandırılmış, tekrara girmemek adına her bir atasözünde kazanabileceği yeni alt işlev (işaretleme, belirtme vb....) düşünülerek atasözleri Türkiye Türkçesi ile eş zamanlaştırılarak verilmiştir.

1.1. "+nI" Hâl Eki

İşaretleme, belirtme gibi alt işlevlerle karşılanan bu şekil, Eski Türkçede daha çok zamir görevli kelimelere (bizni, sizni...) eklenirken, Karaçay Malkar Türkçesinde yaygın şekil haline gelmiştir. Eski Türkçedeki yaygın şekil "+(I)G" a "*ğoy lağzın ulatı tınlırlarığ ölürür*" (Hamilton, 2020: I-IV) atasözlerinde rastlanmamıştır.

Açça **açhamı** tartadı.

Para parayı çeker.

Azını almağan köbden kıru alır.

Azı bulamayan çoğu bulamaz.

Ayrılganı ayü aşar, **bölüngenni** börü aşar.

Sürüden ayrılanı kurt kapar.

Bügüğü **işni** tamblağa kaldırma.

Bügünün işini yarına bırakma.

Curtundan **çıkganı** börü aşar.

Sürüden ayrılanı kurt kapar.

Çabağını suvdan alsan da suvğa kaçar.

Tilkinin dönüp dolaşacağı yer, kürkçü dükkâmıdır.

Çıçanı acalı cetse, **kiştikni** kıyruğundan kabarı.

Eceli gelen fare kedi taşığı kaşır.

Neni bittirseñ anı cıyarsa.

Ne ekersen onu biçersin.

Sabiyni cumuşha iy ızından kesin bar.

Çocuğu işe gönder peşinden kendin git. Çocuğa iş buyuran, ardınca kendi gider.

Sütten avzu küygen **suvnu** ürüb urtlar.

Sütten ağzı yanan suyu üfleyip içer.

Bergen **kolnu** kişi kesmez.

Veren el alan elden üstündür.

Gitçe ciltin ullan **elni** candırır.

Ummadığın taş baş yarar.

koznu sındırmay için aşamazsa.

Emek olmadan (emeksiz) yemek olmaz.

Üydegi **onovnu** bazarnı bağası buzar.

Evdeki hesap (pazara) çarşıya uymaz.

1.2. +GA “+ğa, +ge, +ha” Hâl Eki (>+(y)A, yutulma, “y” türemesi Oğuz Türkçesi)

Yaygın işlevi “yönelme” olan bu hâl eki atasözlerinde *işaretleme, sebep sonuç hâli* fonksiyonlarıyla da karşılaşılır: *Açuwlanıp örge turğan, zaran alıp oturur. (yönelme), Bugüngü işni tamblağa kaldırma. (işaret), İt ürgenlikge colovçu çolundan kalmaz. (sebeb-sonuç).*

Açuwlanıp **örge** turğan, zaran alıp oturur.

Öfkeyle kalkan, zararla oturur.

Birewge kazğan **urunğa** kesin tüşerse.

Kazma elin kuyusunu, kazarlar kuyunu.

Börüge koylanı amanat etgença.

Kedinin boynuna ciğer asılmaz.

Bügüngü işni **tamblağa** kaldırma.

Bügünün işini yarına bırakma.

Cılamagan **caşha** anası emcek salmaz.

Ağlamayan çocuğa meme yok.

Eki harbız bir **uvuçha** sıyınmaz.

İki karpuz bir koltuğa sığmaz.

Çabaqnı suvdan alsan da **suvğa** kaçır.

Tilkinin dönüp dolaşacağı yer, kırkçü dükkâmdır.

Çegetge örten tüşse, kurgığı çiyi da canar.

Kurunun yanında yaş da yanar.

Eçki uruğa tüşse, **börüğe**: karnaşım dey edi.

Denize düşen yilana sarılır.

Eki sadakaçı bir **elge** sıyınmaz.

İki cambaz bir iptе oynamaz.

İt **itge** aytır ol da kuyruğuna aytır.

İt ite buyurur, it de kuyruğuna.

İt **ürgenlikge** colovçu colundan kalmaz.

İt ürür, kervan yürür.

Sabiyni **cumuşha** iy ızından kesij bar.

Çocuğu işe gönder peşinden kendin git. Çocuğa iş buyuran, ardınca kendi gider

Şoğun **başınğa** karar, cawuñ **ayağınğa** karar.

Dostun başına bakar, Düşmanın ayağına bakar.

Taw **tawğa** tübemeydi, adam **adamğa** tübeydi.

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.

Telige har künde da bayram.

Deliye (göre) her gün bayram.

Awuzdan çıkğan **başha** tiyer.

Korktuğun şey başına gelir.

Börü tügün **alışındırğanlıkğa** kılığın koymaz.

Can çıkar, huy çıkmaz.

Caradan korkğan **sermeşüvge** kirmez.

Hamama giren terler.

Colovçuğa it ürgen aruw körünür.

Davulun sesi uzaktan hoş gelir.

Çabak **cuklağanlıkğa** suv cuklamaz.

Su uyur düşman uyumaz.

Konak toysa **eşikge** karar.

Abdalın karnı doyunca gözü pabucundadır (yolda olur).

Külme **kartha**, kelir **başha**.

Gülme komşuna gelir başına.

Menge caramağan kazanda ne da kaynasın.

Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yıl yaşasın.

Suvğa kirgen kurgak çıkmaz.

Hamama giren terler.

Suvğa tüşgen taş karmar.

Denize düşen yılana (yosuna) sarılır.

Tuwmağan **sabiye** ât atamaydıla.

Doğmadık çocuğa don (kaftan) biçilmez.

1.3. +(I)n Vasıta Hâli Eki

Açuwlanıp örge turğan, **zaran** alıp oturur.

Öfkeyle kalkan, zararla oturur.

1.4. –GAN “-ğan,-gen,-han” Sıfat Fiil Eki (>-(y)An, yutulma, “y” türemesi Oğuz Türkçesi)

Şekilce eksilteli olan fiilleri, anlamını değiştirmeden isim gibi aktarılabilen şekle soğan fiilimsi kategorisinin üç ana alt işlevinden biri olan sıfat fiillerin bir alt şekli olan bu ek (-GAN), Eski Türkçede olduğu gibi ek başı ünsüzünü Karaçay Malkar atasözlerinde de korumaktadır. Oğuz Türkçesinde bu ekin başındaki “G” ünsüzü yutulur ve çevre şartlarına göre “gedik dolduran “y” (-y)An) ünsüzü türer.

Atıñ amança **çıkgandan** ese, canıñ tamağınđan çıksın.

Adın çıkacağına, canın çıksın.

Açuwlanıp örge **turğan**, zaran alıp oturur.

Öfkeyle kalkan, zararla oturur.

Ayrılgannı ayü aşar, **bölüngenni** börü aşar.

Sürüden ayrılanı kurt kapar.

Aznı **almağan** köbden kuru alır.

Azı bulamayan çoğu bulamaz.

Bal **tutğan** barmağın calar.

Bal tutan parmağını yalar.

Birewge **kazğan** urunğa kesin tüşerse.

Kazma elin kuyusunu, kazarlar kuyunu.

Cılamagan caşha anası emcek salmaz.

Ağlamayan çocuğa meme yok.

Curtundan **çıkgan**nı börü aşar.

Sürüden ayrılanı kurt kapar.

Çıkmağan candan umut kurumaz.

Çıkmayan candan umut kesilmez.

Ertde **turğan** col alır, ertde **üylengen** töl alır.

Erken kalkan (çıkan) yol alır, er evlenen döl alır.

Çanatlıdan **korğgan** tarı sebmez.

Kuştan korkan darı ekmez.

Közden **ketgen** kölden keter.

Gözden irak (uzak) olan gönülden de irak (uzak) olur.

Ot **bolmağan** cerden tütün çıkmaz.

ateş olmayan yerden duman çıkmaz.

Ölgen eşek börüden korkmaz.

Ölmüş koyun (eşek) kurttan korkmaz.

Ölgenni ızından saw ölmeydi.

ölenle (birlikte) ölünmez.

Sütten avzu **küygen** suvnu ürüb urtlar.

Sütten ağzı yanan suyu üfleyip içer.

Acir bla **talaşhan** alaşanı sırtı cavur bolur.

Körle yatan şaş kalkar.

Adamnı adamlığın kıyınlık **cetgen** kün bilirse.

Dost kara günde belli olur.

Avuzdan **çıkgan** başha tiyer.

Korktuğun şey başına gelir.

Bergen kolnu kişi kesmez.

Veren el alan elden üstündür.

Bir **bergen** on alır.

Bir veren on alır. Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez.

Birew **bergen** kıyruktan caw çıkmaz.

Birisinin verdiği kıyruktan yağ çıkmaz. Emeksiz yemek olmaz.

Börü tügen **alışındırğanlıkğa** kılığın koymaz.

Can çıkar, huy çıkmaz.

Caradan **korğın** sermeşüvge kirmez.

Hamama giren terler.

Cay **asırmağanı**nı, kış tabmazsa.

Sakla samanı gelir zamanı.

Colovçuğa it **ürgen** aruw körünür.

Davulun sesi uzaktan hoş gelir.

Çabak **cuqlağanlıkğa** suv cuqlamaz.

Su uyur düşman uyumaz.

Menge **caramağan** kazanda ne da kaynasın.

Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yıl yaşasın.

Suvğa **kirgen** kurgak çıkmaz.

Hamama giren terler.

Suvğa **tüşgen** taş karmar.

Denize düşen yılan (yosuna) sarılır.

Tuwmağan sabiyge at atamaydıla.

Doğmadık çocuğa don (kaftan) biçilmez.

1.5. +nI İlgı eki

İsim tamlaması kuran eklerden biri olup belirtme fonksiyonlu isim tamlaması yapısında tamlayana eklenen bu şekil, isim ile fiil arasındaki işlevi yüklenen ekler olan hâl eklerinden farklı olarak değerlendirilmiştir. Atasözlerinde bu sebeptendir ki, bu yapıdaki tamlananın tamlayıcısını belirten, iki isim arasında “ilgi...iyelik(şahıs)” ilişkisi kuran bu eke “ilgi eki” denmiştir.

Tarihi şivelerden Çağatay Türkçesinde de +nIḡ yanında +nI ilgi eki de vardır: *afrasiyābnı oğlı* (Ercilasun 2004: 431)

Baynı malı **carlını** avuzun avrutur.

Zenginın malı züğürdün çenesini yorar.

İtni tilegi qabil bolsa, kökden süyek cawar edi.

İtin (köpeğın) duası kabul (makbul) olsa (-ydu) gökten kemik yağar (-dı).

Qabırğanı da boladı kulağı.

Yerin kulağı var.

Ölgenni ızından saw ölmeydi.

Ölenle (birlikte) ölünmez.

Acir bla talaşhan **alaşanı** sırtı cavur bolur.

körle yatan şaşu kalkar.

Adamnı adamlığın kıyınlık cetgen kün bilirse.

Dost kara günde belli olur.

Ağaçımı üyü otunsuz kalır.

Terzi kendi söküğünü dikemezmiş.

Amannı sözü taş carrır.

Kötü söz baş yarar.

Üydegi onovnu **bazarnı** bağası buzar.

Evdeki hesap (pazara) çarşıya uymaz.

1.6. –GAK yapım eki (>-AK, yutulma, Oğuz Türkçesi)

Çegetge örten tüşse, **kurğağı** çiyi da canar.

Kurunun yanında yaş da yanar.

Suvğa kirgen **kurğak** çıkmaz.

Hamama giren terler.

2. Kelime Tabanlarında Görülen Eski Türkçe İzler

2.1. Kelime Tabanlarında Görülen Eski Türkçe Fonetik İzler

Bir dilin söz varlığının farklı açılardan ele alınması toplumların kültürel ve sosyolojik hayatlarını gözler önüne sermek bakımından tanıtıcı nitelikte olabilir düşüncesinden hareketle çalışmamızda kelime tabanları da Eski Türkçe izler bakımından ayrıca ele alınmıştır. Türk dilinin Kıpçak şive grubu içerisinde yer alan Karaçay Malkar Türkçesi karakteristik bir Kıpçak şivesi olduğunu *d/>>y/* geçişi, *g#>w#* sızıcılılaşması, *bolmak* kelimesinin başındaki b”yi koruması, *#b>#m* süreklileşmesi ve en önemlisi de *#y>#c* dişlileşmesi ile gösterir. Aşağıda bu fonetik eğilimler dikkate alınarak kelimelerin geçtiği atasözleri bizzat dizilmiştir. Kelimelerin Eski Türkçedeki şekilleri *isim* ve *fiil* tasnifiyle “Kelimelerde Görülen Eski Türkçe Leksikolojik İzler” alt başlığında bizzat tartışılacağından burada tekrara düşmemek adına verilmemiştir.

d/>>y/, geçişme hadisesi

Eski Türkçeden Orta Türkçeye geçilirken meydana gelen en önemli ses değişmesi olup geçişme ses olayı sonunda meydana gelmiştir. Orta Türkçe döneminde süreçlere bağlı ve aşamalı olarak gerçekleşen bu değişme, lehçe birliğini yansıtan en önemli değişmedir. Karahan (*d/>d/ ~ z/*) ve Harezmi Türkçelerinde (*d/>z/ ~ y/*) şeklinde devam eden bu aşamalı değişim, Kıpçak grubunda Oğuz grubunda olduğu gibi “sızıcılılaşma > dudak damaklılaşma > damaklılaşma” süreçlerini tamamlamıştır.

Bay carlığa **kaygı**rmaz.

Tok açın hâinden anlamaz.

Ayrılğannı **ayü** aşar, bölüngenni börü aşar.

Sürüden ayrılanı kurt kapar.

Ayünü ayü aşamaz.

Deli deliyi görünce çomağın saklar.

Çıçhannı acalı cetse, kiştikni **kuyruğ**undan kabar.

Eceli gelen fare kedi taşığı kaşır.

Birew bergen **ku**yrukdan caw çıkmaz.

Birisinin verdiği kuyruktan yağ çıkmaz. Emeksiz yemek olmaz.

İt itge aytır ol da **ku**yruğuna aytır.

İt ite buyurur, it de kuyruğuna.

Börü tüğün alışındırğanlıkğa kılığın **ko**ymaz.

Can çıkar, huy çıkmaz.

Konak **to**ysa eşikge karar.

Abdalın karnı doyunca gözü pabucundadır (yolda olur).

Sabiyni cumuşha **iy** ızından kesin bar.

Çocuğu işe gönder peşinden kendin git.

Bir örnekte Eski Türkçe *udı-* fiilinden türemiş şekil olan *uyuklamak* fiilinin *d/>>y/* geçişme hadisesinin son merhalesindeki “y” sesinin dişlileştirilerek “c” olarak değiştiğini görüyoruz. Ayrıca kelimenin başındaki ünlü de yutulmuştur:

Çabak **cu**ğlağanlıkğa suv **cu**ğlamaz.

Su uyur düşman uyumaz.

G#>w, sızıcılaşma-Ø, erime, Kıpçak Türkçesi

Bu değişme, Eski Türkçe dönemi kelime sonu G’sinin, varlığını, Orta Türkçe döneminde Bilinmeyen Orta Asya Türkçesi, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçelerinde korunarak ya da ötümsüzleşme olayına uğrayarak, Eski Anadolu Türkçesinde eriyip yokluğuyla alternanslı hâle gelerek ve Kıpçak Türkçesinde sızıcılaşıp dudaklılaşarak yer yer de eriyerek sürdürmesidir. Bir Kıpçak grubu şivesi olan Karaçay Malkar Türkçesinde de kelime sonu “G” sesinin bu doğrultuda sızıcılaşıp dudaklılaştığı, yer yer de eridiği görülür:

Açuwanıp örge turğan, zaran alıp oturur.

Öfkeyle kalkan, zararla oturur.

Ölgenni ızından **saw** ölmeydi.

Ölenle (birlikte) ölinmez.

Aşığış işde **tatuw** çok.

Acele işe şeytan karışır.

Birew bergen kıyruktan caw çıkmaz.

Birisinin verdiği kıyruktan yağ çıkmaz.

Bu kelime Eski Türkçe ‘biregü’ kelimesinden değişmiştir. Kelimenin sonundaki “ü” sesi düşmüş, kelime sonunda kalan “g” ünsüzü ise dudaklılaşıp sızıcılaşıp “w” olmuştur.

Birew bergen kıyruktan **caw** çıkmaz.

Birisinin verdiği kıyruktan yağ çıkmaz. Emeksiz yemek olmaz.

Colovçuğa it ürger **aruw** görünür.

Davulun sesi uzaktan hoş gelir.

Toñuzdan toñuz **tuwar**.

Domuzdan toklu doğmaz.

Tuwmağan sabiyge at atamaydıla.

Doğmadık çocuğa don (kaftan) biçilmez.

Aznı almağan köbden **ķuru** alır.

Azı bulamayan çoğu bulamaz.

Gitçe ciltin **ullu** elni candırır.

Ummadığın taş baş yarar.

Ullu söyleşme da **ullu** kab.

Büyük lokma ye (de) büyük söyleme.

Ayünü ayü aşamaz.

Deli deliyi görünce çomağını saklar.

Sabır túbü, **sarı** altın.

Sabrın somu selamettir.

Atasözlerinde “g#” sesini koruyan arkaik kelime örnekleri (**tüg** (>tüv>tüw>tüy, **sızıcılaşma**)) de tanıklanır:

Börü **tügün** alışındırğanlıkğa kılığın kıymaz.

Can çıkar, huy çıkmaz.

#b (>#v, sızıcılaşma, Oğuz Türkçesi)

Oğuz grubu Türk şivelerinde sızılılaşarak “v” olan kelime başı “b” sesi, bir Kıpçak Türkçesi olan Karaçay Malkar Türkçesinde Eski Türkçede olduğu gibi korunmuştur.

Sabiyni cumuşa iy ızından kesin **bar**.

Çocuğu işe gönder peşinden kendin git. (çocuğu işe sal, ardınca sen var).

Bergen kolnu kişi kesmez.

Veren el alan elden üstündür.

Bir **bergen** on alır.

Bir veren on alır. Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez.

Birew **bergen** kıyruktan caw çıkmaz.

Birisinin verdiği kıyruktan yağ çıkmaz. Emeksiz yemek olmaz.

#t (>#d, ötümlüleşme, Oğuz Türkçesi)

Oğuz grubu Türk şivelerinde ötümlüleşerek “d” olan kelime başı “t” sesi, bir Kıpçak Türkçesi olan Karaçay Malkar Türkçesinde Eski Türkçede olduğu gibi korunmuştur.

Açuwlanıp örge **turğan**, zaran alıp oturur.

Öfkeyle kalkan, zararlı oturur.

Ayıbsız **ten** izlegen **ten**siz kalır.

Kusursuz arkadaş arayan (isteyen) arkadaşsız kalır.

Birewge kazğan urunğa kesin **tüş**erse.

Kazma elin kuyusunu, kazarlar kuyunu.

Atıñ amanga çıkğandan ese, canıñ **tamağ**ından çıksın.

Adın çıkacağına, canın çıksın.

Çegetge örten **tüş**se, kurgığı çiyi da canar.

Kurunun yanında yaş da yanar.

Eçki uruğa **tüş**se, börüğe: karnaşım dey edi.

Denize düşen yılanı sarılır.

Ertde **turğan** col alır, ertde üylengen **töl** alır.

Erken kalkan (çıkan) yol alır, er evlenen döl alır.

İşde **temir** tot bolmaz.

İşleyen demir pas tutmaz (paslanmaz, ışıldar).

İtni **tilegi** kabil bolsa, kökden süyek cawar edi.

İtin (köpeğin) duası kabul (makbul) olsa (-ydi) gökten kemik yağar (-dı).

Ƙanatlıdan ƘorƘğan **tarı** sebmez.

Kuştan korkan darı ekmez.

Kerti **teñ** kıynlıkda tabılır.

Dost (iyi dost) kara günde belli olur.

Tama tama köl bolur.

Damlaya damlaya göl olur. (aka aka sel olur)

Köl da **tama tama** boladı.

Damlaya damlaya göl olur. (Aka aka sel olur)

Taw tawğa tübemeydi, adam adamğa tübeydi.

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.

Teli şohuñdan aƘıllı cawuñ aşhı.

Deli dostundan aƘıllı düşmanın iyidir. Deli dostun olacağına aƘıllı düşmanın olsun.

Telige har künde da bayram.

Deliye (göre) her gün bayram.

Acir bla **talaşhan** alaşanı sırtı cavur bolur.

Körle yatan şaşu kalkar.

Avuzdan ƘıƘğan başha **tiyer**.

Korktuğun şey başına gelir.

Biletursañ da soratur.

AƘıl aƘıldan üstündür.

Börü **tügün** alışındırğanlıkğa kılığın Ƙoymaz.

Can Ƙıkar, huy Ƙıkmaz.

Ciltin cetmey ot **tüşmez**.

Ateş olmayan yerden duman Ƙıkmaz.

Ƙonak **toysa** eşikge Ƙarar.

Abdalın karnı doyunca gözü pabucundadır (yolda olur).

Sabır **tübü**, sarı altın.

Sabrın sonu selamettir.

Suvğa **tüşgen** taş Ƙarmar.

Denize düşen yılanı (yosuna) sarılır.

Tatlı tilli kozu eki anamı emer.

Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.

Terekni kögeti **tübüne tüşer**.

Armut dalının dibine düşer.

Toğuzdan toğuz tuwar.

Domuzdan toklu doğmaz.

“t” sesinin Oğuzcadan ödünçlenerek ötümlüleşme sonucu “d” olduğu örnekler de görülür:
Eçki uruğa tüşse, börüğe: karnaşım **dey** edi.

Denize düşen yılanı sarılır.

#k (>#g, ötümlüleşme, Oğuz Türkçesi)

Oğuz grubu Türk şivelerinde ötümlüleşerek “g” olan kelime başı “k” sesi, bir Kıpçak Türkçesi olan Karaçay Malkar Türkçesinde Eski Türkçede olduğu gibi korunmuştur.
artık mal **köz** çıkarmaz.

Fazla mal göz çıkarmaz.

İtni tilegi kabil bolsa, **kök**den süyek cawar edi.

İtin (köpeğin) duası kabul (makbul) olsa (-ydy) gökten kemik yağar (-dı).

Közden ketgen kölden keter.

Gözden irak (uzak) olan gönülden de irak (uzak) olur.

Tama tama **köl** bolur.

Damlaya damlaya göl olur. (Aka aka sel olur)

Telige har **künde** da bayram.

Deliye (göre) her gün bayram.

Adamnı adamlığın kıyınlık cetgen **kün** bilirse.

Dost kara günde belli olur.

Caradan kırkğan sermeşüvge **kirmez**.

Hamama giren terler.

Caz sürseñ **küz** orursa.

Ne ekersen onu biçersin.

Colovçuğa it ürgeñ aruw **körünür**.

Davulun sesi uzaktan hoş gelir.

Kök caşnamay **kök küküremez**.

Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.

Köl da tama tama boladı.

Damlaya damlaya göl olur. (Aka aka sel olur)

Külme kartha, **kelir** başha.

Gülme komşuna gelir başına.

Suvğa **kirgen** kurgak çıkmaz.

Hamama giren terler.

t/ (>d/ ötümlüleşme)

Ağaççını üyü **otunsuz** qalır.

Terzi kendi söküğünü dikemezmiş.

g/ (>Ø yutulma, Oğuz Türkçesi)

Oğuz grubu Türk şivelerinde yutulan kök ünlüsünden sonraki “g” sesi, bir Kıpçak Türkçesi olan Karaçay Malkar Türkçesinde Eski Türkçede olduğu gibi korunmuştur.

Adam bolluk atlamından **belgili**.

Adam olacak çocuk bokundan bellidir.

#y>#c, dişlileşme

Bal tuthan barmağın **calar**.

Bal tutan parmağını yalar.

Bay **carlığa** kayğırılmaz.

Tok açın hâlimden anlamaz.

Cañız taşdan kıala bolmaz.

Yalnız taştan duvar olmaz.

Cılamagan caşha anası emcek salmaz.

Ağlamayan çocuğa meme yok.

Curtundan çıkğannı börü aşar.

Sürüden ayrılanı kurt kapar.

Çegetge örten tüşse, kurgığı çiyi da **canar**.

kurunun yanında yaş da yanar.

Çıçhannı acalı **cetse**, kiştikni kıuyrugundan kıabar.

Eceli gelen fare kedi taşığı kaşır.

Ertde turğan **col** alır, ertde üylengen töl alır.

Erken kalkan (çıkan) yol alır, er evlenen döl alır.

İt ürgenlikge **colovçu** çolundan kalmaz.

İt ürür, kervan yürür.

İtni tilegi kabil bolsa, kökden süyek **cawar** edi.

İtin (köpeğin) duası kabul (makbul) olsa (-ydı) gökten kemik yağar (-dı).

Neni bittirsen anı **cıyarsa**.

Ne ekersen onu biçersin.

Ot bolmağan **cerden** tütün çıkmaz.

Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.

Şoñ başınğa karar, **cawuñ** ayağınğa karar.

Dostun başına bakar, düşmanın ayağına bakar.

Adamnı adamlığın kıynlık **cetgen** kün bilirse.

Dost kara günde belli olur.

Altın **cerinde** sıylı.

Taş yerinde ağırdır.

Aşığış işde tatuw **coķ**.

Acele işe şeytan karışır.

Atlı at bla, **cigit** kılıç bla.

At binenin, kılıç kuşananın.

Birew bergen kıyrukdan **caw** çıkmaz.

Birisinin verdiği kıyruktan yağ çıkmaz. Emeksiz yemek olmaz.

Caradan kırkğan sermeşüvge kirmez.

Hamama giren terler.

Cay asıramağanını, kış tabmazsa.

Sakla samanı gelir zamanı

.Caz sürsen küz orursa.

Ne ekersen onu biçersin.

Ciltin **cetmey** öt tüşmez.

Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.

Colovçuğa it ürger aruw körünür.

Davulun sesi uzaktan hoş gelir.

Gitçe ciltin ullanı **candırır**.

Ummadığın taş baş yarar.

Menge **caramağan** kazanda ne da kaynasın.

Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yıl yaşasın.

Sabiy **cılay cılay** öser.

Çocuk düşe kalka büyür.

Torgay **cañız cırlamaz**.

Yalnız öküz, çifte (boyunduruğa) koşulmaz.

āt (>at>ad, nitelik nicelik dengelemesi)

Ātın amanağa çıkğandan ese, canın tamağından çıkısın.

Adın çıkacağına, canın çıkısın.

Er ölse da **ātı** ölmez.

At ölür meydan (nalı) kalır, yiğit ölür şanı (namı) kalır.

Tuwmagan sabiyge **āt** atamaydıla.

Doğmadık çocuğa don (kaftan) biçilmez.

öt (>ot>od, nitelik nicelik dengelemesi)

Öt bolmağan cerden tütün çıkmaz.

Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.

Ciltin cetmey **öt** tüşmez.

Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.

#k>#h, sızıcılaşması

Arbaz saylama da **honşu** sayla.

Avlu seçme de komşu seç. Ev alma komşu al.

Eki **harbız** bir uvuğa sığınmaz.

İki karpuz bir koltuğa sığmaz.

k/>h/, sızıcılaşması

Açha açhanı tartadı.

Para parayı çeker.

Kelime, Dede Korkut Hikâyelerinde (Ergin 2009:8) de “akçe, para” anlamıyla tanıklanır. Atasözlerinde de metatez ve sızıcılılaşma ses olaylarının aracılık etmesi sonucu yine “para” anlamıyla *açha* olarak görülmektedir.

#b (>Ø, yutulma, Oğuz Türkçesi)

Oğuz grubu Türk şivelerinde yutulan kelime başı “b” sesi, bir Kıpçak Türkçesi olan Karaçay Malkar Türkçesinde Eski Türkçede olduğu gibi korunmuştur.

Bir bürütükden aş **bolmaz**.

Yalnız taştan duvar olmaz.

Cañız taşdan kıla **bolmaz**.

Yalnız taştan duvar olmaz.

İgi **bolsun** da az bolsun.

Az olsun, uz (öz) olsun.

İşde temir tot **bolmaz**.

İşleyen demir pas tutmaz (paslanmaz, ışıldar).

İtni tilegi kıabil **bolsa**, kökden süyek cawar edi.

İtin (köpeğin) duası kabul (makbul) olsa (-ydı) gökten kemik yağar (-dı).

Kabırğanı da **boladı** kulağı.

Yerin kulağı var.

Ot **bolmağan** cerden tütün çıkmaz.

Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.

.Tama tama köl **bolur**.

Damlaya damlaya göl olur. (aka aka sel olur)

Acir bla talaşhan alaşanı sırtı cavur **bolur**.

Körle yatan şası kalkar.

Kara laçin kıart **bolsa**, kıargalaşa aş **bolur**.

Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur.

Köl da tama tama **boladı**.

Damlaya damlaya göl olur. (aka aka sel olur)

#b-n>#m-n, süreklileşme

Köktürk metinlerindeki kelime başı “b” sesinin, Orta Türkçe döneminde Eski Anadolu Türkçesi metinleri hariç, kelime sonu ya da kök ünlüsünden sonra sürekli patlayıcı ünsüz

bulunduran kelimelerde gerilek yarım benzetme ses olayı aracılığıyla süreklileştiğini ve bu olayın modern şivelerde tanıklandığını görürüz:

Menge caramağan kazanda ne da kaynasın.

Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yıl yaşasın.

ñ ayrışması

“ny” ünsüzlerinin kaynaşık hâli olan ve Eski Türkçede “*koñ, añıg, çıgañ*” gibi kelimelerde tanıkladığımız “ñ” sesi Uygur Türkçesi döneminde “n” ve “y” ünsüzlerine ayrışarak iki ayrı ağız oluşturur. Uygur Türkçesinde Budist metinlerinde ses hece dengelemesi teşvikiyle görülen ünsüz tekleşmesi(ñ>ny>y) ve iki farklı ağza ayrışma neticesinde ortaya çıkan “y” ağzının uzantısının tercihi atasözlerinde de karşımıza çıkmaktadır:

Börüğe **ko**ylanı amanat etgença.

Kurda koyunları emanet etmek gibi. Kedinin boynuna ciğer asılmaz.

b/>v/, sızıcılışma

Çabaknı **su**vdan alsañ da **su**vğa kaçır.

Tilkinin dönüp dolaşacağı yer, kürkçü dükkâmıdır.

Suvğa kirgen kurgak çıkmaz.

Hamama giren terler.

Suvğa tüşgen taş karmar.

Denize düşen yılana (yosuna) sarılır.

Bu kelime günümüz Oğuz şivelerinde kelime sonu sesini eriterek “su” olarak yaşar. “suyu ııındı” cümlesinde “suyu” ekleşmesinde görülen “y” sesi ise Eski Türkçe “b” (b/>v/>w/>y/) sesinin kalıntısıdır. Aksi halde 3. Şahıs ekli tamlama ekleşmelerinde “susı” şekli beklenir.

2.2. Kelimelerde Görülen Eski Türkçe Leksikolojik İzler

2.2.1. İsimler

aman

Aman adam **aman** ölür.

Su testisi su yolunda kırılır.

Amannı sözü taş carrır.

Kötü söz baş yarar.

Uyg. VIII, Hak. XI, Çağ. XV'te ‘kötü, güçsüz’ (Seng.), Harz. XIII'te (?) (1) (hayvan için) ‘saldırgan’ Oğ. 24; (2) (savaş için) ‘şiddetli, kanlı’ do. 165: XIV'te *yaman* ‘kötü’, pek çok anlam alanında yaygın (HŞ); (MN); (Nehc)., Osm. XIV'te *yaman* ‘kötü’, sık sık *eyü/yaşşı* ile zıt; bütün dönemlerde yaygın (Clouston 1972: 937). Dil tarihimizde bu izahlarla yakın anlamlarla *anlam genişlemesi* yaşadığını gördüğümüz kelimenin, atasözlerinde de yine ‘kötü’ anlamıyla kelimenin “#y” sinin yutulmuş hâliyle tanıklandığını görüyoruz.

anı

Neni bittirsen **anı** cıyarsa.

Ne ekersen onu biçersin.

“ol” zamirinin hâl ekli şekli olan “anı” yapısı Eski Türkçeden beri tanıklanan zamir görevli bir kelime örneğidir (bkz. Ergin 1998:84).

artık

Artık mal köz çığarmaz.

Fazla mal göz çıkarmaz.

“artık” kelimesi “artuk” şeklinde ve “fazla, ziyade, artık” anlamlarıyla Köktürk metinlerinden beri metinlerimizde tanıklanır (bkz. Ergin 1998:85).

aş

Ƙara laçın Ƙart bolsa, Ƙargalaşa **aş** bolur.

Kurt kocayınca köpeğın maskarası olur.

Kelime, Köktürk metinlerinden bu yana “yemek” anlamıyla görülür (Ergin 1998:85). Gülensoy, kelimeyi *aş> aş gelişimiyle “aş, çorba” anlamlarıyla Orta Türkçe (DLT) ile tanıklar (2007:83)

aşlı

teli şohuğdan aƘıllı cawuğ **aşlı**.

Deli dostundan aƘıllı dűşmanın iyidir. Deli dostun olacađına aƘıllı dűşmanın olsun.

Dil tarihimizde “yaƘşı : yağşı : cağşı : aşlı” (EUTS: iyi, ala; DLT: iyi, güzel, her şeyin güzeli) denkliliyle tanıklanabilecek ve atasözlerinde göçüşme ile “aşlı” olarak Ƙarşımıza çıkan kelimeyi; Clauson, “edgü” kelimesi ile arasındaki anlam ilişkisine (hatta *yağşı*’nın *edgü*’nün sahip olmadığı ‘yaƘıřıklı, güzel’ gibi anlamlara sahip olduğunu belirterek) dikkati çekerek *yaƘıř*-‘tan türemiş bazı anlam alanlarına sahip olduğunu ve alışıldık fonetik değişmelerle bütün modern şivelerde yaşadığına değinir (1972:908).

bay

Bay carlığa kayđırmaz.

Tok açın hâlınden anlamaz.

Baynı malı carlını avuzun avrutur.

Zenginın malı züğürdüin çenesini yorar.

Köktürk yazıtlarından beri tanıklanan bu kelime, *bāy>bay (Talat Tekin) değişimiyle, kelimedenden türemiş *bayu-* fiili ve “zengin, zengin olmak ve ağa” gibi anlamlarla modern şivelerden Anadolu ağızlarına (DS. II, 574) kadar birçok yerde örneklenir (bkz. Gülensoy 2007:121).

bla

Acir **bla** talaşhan alaşanı sırtı cavur bolur.

Körle yatan şaşu kalkar.

Atlı at **bla**, cigit kılıç **bla**.

At binenin, kılıç kuşananın.

Deny, *bile*'nin Eski Türkçenin *birle* 'bir, beraber olmak' kelimesi olduğunu, sonradan – r'sinin eriyerek *bile* şeklinde kaldığını söyler (1941:437). Clauson da bir son edat olarak *birle*., İngilizcedeki "with" ile çok benzer anlamlara sahiptir der ve *ile*, bazen *ilen*, *birle* XIV-XVI'da yaygın idi, *ile*'yle birlikte ikileme olarak 'beraber' anlamında bir zarf olarak ve daha seyrek olarak da 'da/de' veya 'hatta' anlamında bir zarf olarak ortaya çıkıyor, şeklinde izah eder (1972:364-365)... **Bi(r)le(n)** (*ilä* (Azerbaycan, Başkurt, Özbek, Tatar), *bile(n)* (Türkmen), *bilän* (Uygur, Tatar, Özbek), *minän* (Baskurt), *menen* (Kırgız)) şekillerinde modern şivelerde görülen kelime, atasözlerinde de kelimenin "r" ve "n#" sinin erimiş hali ile tanıklanmaktadır.

börü

Börüge koyulanı amanat etgença.

Kedinin boynuna ciğer asılmaz.

Ayrılgannı ayü aşar, bölüngenni **börü** aşar.

Sürüden ayrılanı kurt kapar.

Eçki uruğa tüşse, **börü**ge: karnaşım dey edi.

Denize düşen yılanı sarılır.

Ölgen eşek **börü**den korkmaz.

Ölmüş koyun (eşek) kurttan korkmaz.

Börü tügen alışındırğanlıkğa kılığın koymaz.

Can çıkar, huy çıkmaz.

böri, büri ve bürü" şekillerinde Eski Türkçe (Ergin 1998:91) (Caferoğlu 1993:33) metinlerden bu yana tanıklanır. Anadolu ağızlarında da "börü" şeklinde yine "kurt" anlamıyla karşımıza çıkar: **börü**: Kurt [TYA s.41].

carlı(ğ)

Bay **carlı**ğa kaygırmaz.

Tok açın hâlimden anlamaz.

Baynı malı **carlı**nı avuzun avrutur.

Zengin malı zügürdün çenesini yorar.

Dilimizde; kelime, "sefil, fakir, acınacak durumda olan" anlamından hareketle "vaaz, dinî eser" anlamını kazanmış, sonra da bunun üstüne "emir, hüküm, ferman" anlamını da alarak anlam alanını soyuttan somuta doğru genişletmiştir (Erol 2018:600) Karaçay Malkar atasözlerinde *carlı*ğ şeklinde ve "fakir" anlamıyla tespit edilen kelime Uygur metinlerinde (Caferoğlu 1993:187), Kâşgarlıda (DLT) da bu anlamıyla tanıklanır.

caş

Cılamagan **caş**ha anası emcek salmaz.

Ağlamayan çocuğa meme yok.

Clauson, “Moğolca’da *nasu* “birinin hayatının bir yılı” olarak eski bir alıntı kelime olmaması için hiçbir mantıklı sebep yok... der ve Çağatayca XV’te (1) “küçük çocuk” (2) “gözyaşları” (3) “hayat, yıllar, yaş” (4) “taze, kuru’ya zıt (Senglah) anlamlarına geliyor” diyerek de anlam genişlemesine işaret eder. Yukarıdaki atasözünde ve hatta birçok modern şivede yine “genç” anlamıyla #y:#c denkliğinde karşılanır.

caw(u)

Şohuñ başınğa karar, **cawuñ** ayağınğa karar.

Dostun başına bakar, düşmanın ayağına bakar. Dost başa bakar, düşman ayağa.

(*yağı>*) *caw(u)* değişimiyle atasözlerinde “düşman” anlamında karşımıza çıkan kelime, Eski Türkçe metinlerden bu yana tanıklanır (Ergin 1998:120).

cay/caz

Cay asıramanıñı, kış tabmazsa.

Sakla samanı gelir zamanı.

Caz sürseñ küz orursa.

Ne ekersen onu biçersin.

yaz kelimesi, atasözlerinde bugün Türkçe sözlükte verilen “İlkbaharla sonbahar arasındaki sıcak mevsim” anlamında değildir. Bu manayı karşılamak üzere #y>#c değişimiyle “yay>cay” kelimesi kullanılmıştır. *Yaz* ise, kelime olarak “bahar mevsimi, ilkbahar” anlamını verir. Clauson, bu kelimeyi şu şekilde izah eder: Orjinalinde ‘yaz’, daha sonra bazen ‘bahar’, Macarca’da *nyar* olarak çok eski bir alıntı kelimedir. XVII’ye doğru pek çok metinde ‘bahar’ anlamında kayıtlıdır (1972: 982): ETG: İlkbahar, EUTS: yaz, ilkbahar, DLT: İlk yaz, yaz, Tar. S. Bahar mevsimi, ilkbahar.

ert

Ertde turğan col alır, **ertde** üylengen töl alır.

Erken kalkan (çıkan) yol alır, er evlenen döl alır.

Erol, “erte” maddesi altında kelimenin Eski Türkçeden beri kullanıldığını hem anlam değişmesine uğradığını hem de zıt anlama geçtiğini açıklar (2018:274) ve bunu Clauson’ın şu açıklamalarından çıkarabileceğimizi ifade eder: ‘sabah erken’; erken dönemde genellikle tağ’la ‘seher’ ilişkili; orta dönemde iki zıt anlam geliştirmiş; (1) ‘yarın sabah erken; yarın; (2) ‘bundan daha erken’ yani geçmişte....bütün modern şivelerde yaşıyor. Gülensoy, *krş.* kutucuğuyla *ert- ‘geçmek’ (DLT) +-e; irt- ‘devam etmek, sürmek’ şeklinde kelimeye farklı bir izahat getirir (2007:340). Kelimenin modern şivelerde *er~ir* ‘erken’ (Azerbaycan ve Türkmen), *yerte* (Özbek, Kıpçak), *erten(gi)* (Kazak, Kırgız) şekilleri de mevcuttur.

honşu

Arbaz saylama da **honşu** sayla.

Avlu seçme de komşu seç. Ev alma komşu al.

İgi **hoşunu** satıñ al.

Ev alma komşu al.

Kelime, Uygur metinlerinden itibaren (Caferoğlu 1993: 20) yaygın olarak birçok metinde tanıklanır: KB'te *koşm* ve *koşnılık* türevleriyle “komşu” ve “komşuluk” anlamlarında 9 yerde (Arat 1979: 272), NF 'te ise *koşı*, *koşı* ve *koşılık* şekillerinde yine aynı anlamlarıyla yer alır (Ata 1998: 254). *koN-* kelimesinden türemiştir.

kart

Ƙara laçın **kart** bolsa, Ƙarğalaşa aş bolur.

Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur.

Külme **karth**a, kelir başha.

Gülme komşuna gelir başına.

Clauson, kelimenin “yaşlı” anlamında ilk önce orta dönemde Batı ağızlarında ortaya çıktığını ve hâlâ bu anlamla modern şivelerde yaşadığını, bu anlamının yanında “ülser, yara üzerindeki kabuk” gibi anlamlarda da tanıklandığını, tarihi metinlerde de “yaşlı” anlamının yanında bir metinde (TTS I; XVIII Rumi'de) “çirkin, anlaşılması zor görünüş için” kullanıldığını belirtir (1972: 321). Bu açıklama ve tespit edilen anlamlar kelimenin anlam alanındaki genişlemeyi gösterir.

kılık

Börü tügen alışındırğanlıkğa **kılığın** ƙoymaz.

Can çıkar, huy çıkmaz.

kıl-‘tan türemiş ismin anlamı ‘tavır, davranış, karakter’ ve benzeridir. Kelimenin anlam alanı zamanla genişlemiştir (Erol 2018: 348). Kelime atasözlerinde de tarihi metinlerde olduğu gibi “huy” anlamıyla yaşar.

kıyın

Kerti teñ **kıyın**lıkda tabılır.

Dost (iyi dost) kara günde belli olur.

Adamnı adamlığın **kıyın**lık cetgen kün bilirse.

Dost kara günde belli olur.

Köktürk kitabelerinde ve Eski Uygur bitiglerinde “*ceza, tenbih, ceza kararı, karar*” (Ergin 1998:101) (Caferoğlu 1993:118) gibi anlamlarla karşılanan kelime, Karaçay Malkar atasözlerinde *+lık* yapım ekinden türemiş *kıyınlık* şekliyle “kara gün” anlamıyla tanıklanır.

konak

Konak toysa eşikge ƙarar.

Abdalın karnı doyunca gözü pabucundadır (yolda olur).

‘yerleşmek, dinlenmek’ anlamındaki *kon-* kelimesinden *-ak* ekiyle türemiş olan ve anlamlarını, Clauson’ın “1. Misafir kalmaya gelen kişi, 2. Birinin (genellikle kısa bir süre için) yerleştiği yer, geçici konut” (1972:637) şeklinde verdiği kelime, ilk olarak Uygur metinlerinde karşımıza çıkar (EUTS, 120). Atasözlerinde de “misafir” anlamıyla karşılanır.

köy

Börüğe **köylanı** amanat etgença.

kurda koyunları emanet etmek gibi. Kedinin boynuna ciğer asılmaz.

Eski Türkçe “koñ” kelimesinden gelen bu kelimenin Uygur Türkçesinde ayrışan ünsüzü “ñ”nin Budist metinlerinde görülen “y” ağzının uzantısının tercihi atasözlerinde karşımıza çıkmaktadır.

köb

Aznı almağan **köbden** kuru alır.

Azı bulamayan çoğu bulamaz.

köp, Uygur Türkçesi döneminde “çok, bol” gibi anlamlara sahip olduğunu gördüğümüz kelime, Eski Anadolu Türkçesi döneminde, Dede Korkut’ta “şişme, şişkinlik” ve benzeri anlamlara geçer. Clauson (1972:686), orjinalinde “bol, bereketli” ve benzeri anlamına geldiğini, ancak “çok, büyük miktar, birçok” için GB dışında bütün modern şivelerde yaşadığını kaydetmektedir (Erol 2018:382). *ked(>gey)*, *çok*, *üküş*, *işen* gibi kelimelerin anlam ailesinde yer alan kelimelerimizdendir.

kurğak

Çegetge örten tüşse, **kurğağı** çiyi da canar.

Kurunun yanında yaş da yanar.

Suvğa kirgen **kurğak** çıkmaz.

Hamama giren terler.

1.(Hava, mevsim, yıl için) yağışsız; 2. (toprak için) nem tutmayan, çabuk kuruyuveren, çorak anlamlarıyla =Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde (DLT: kur, kurug, kuruk “kuru”) < *kuriğ-(a)k*, Modern Türk şivelerinde de *kurğak*, *kurğâk*, *ğurak*... gibi şekillerde tanıklanır... (bkz. Gülensoy 2007:570). Karaçay Malkar atasözleri de eski şekil olan –GAK ekinin ek başı “G”sinin korunduğu örneklerle kelimeyi karşılar.

suv

Çabağını **suvdan** alsan da **suvğa** kaçar.

Tilkinin dönüp dolaşacağı yer, kürkçü dükkânıdır.

Sütten awzu küygen **suvnu** ürüb urlar.

Sütten ağzı yanan suyu üfleyip içer.

Çabak cuğlağanlığa **suv** cuğlamaz.

Su uyur düşman uyumaz.

“su”; bütün dönemlerde yaygın... VIII. yüzyılda Eski Türkçede pek çok defa ortaya çıkan *yér suv* mistik veya dinî anlamı olduğunu gösteriyor, fakat bu ve diğer şivelerdeki metinler gösteriyor ki sadece “toprak” anlamına geliyordu, yani hem toprak hem de nehri, gölü içinde bulunduran saha vs. (Clauson 1972:783). Clauson’ın bu açıklamalarından hareketle kelime anlam daralması olduğunu düşünebiliriz. Çünkü kelime daha sonraki dönemlerde yalnızca “su”

anlamında kullanılmıştır, eski mistik veya dinî anlamını yitirmiştir (Erol 2018:103). *sub>suv>suv>suy>su*, *damaklılaşma*, *aşırı sızıcılaşma*, *erime* yönünde bir fonetik değişme ile gelişimini takip edebildiğimiz kelime, Karaçay Malkar atasözlerinde Eski Türkçede Uygur metinlerinden sonra görülmeye başlanan Karahanlı metinlerinde *suv* olarak izlenen ara merhaledeki (geçişme) şekliyle (*suv*) tanıklanır.

süyek

İtni tilegi kabıl bolsa, kökden **süyek** cawar edi.

İtin (köpeğin) duası kabul (makbul) olsa (-ydı) gökten kemik yağar (-dı).

Eski Türkçeden beri ilk *sünük* şekliyle ve “kemik” anlamıyla tanıklanan kelime, modern şivelerde *süök~süyök* (Kazak), yine *süyek* (Türkmen) (Gülensoy 2007: 820), halk ağzında da *sümüh*, *sümük*, *sügük*, *sümüyh* (DS X., 3713) şekillerinde görülür. Bu atasözünde *süyek* şeklinde, ilk şekil “sünük” ten hareketle “ñ” nin ayrışarak ve sızıcılaşarak “y” olduğu söylenebilir.

tot

İşde temir **tot** bolmaz.

İşleyen demir pas tutmaz (paslanmaz, ışıldar).

“tot” kelimesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde “bütün, hep, tekmil” anlamlarıyla yer alır (EUTS 1993:162). Bu Karaçay Malkar Türkçesi atasözünde “pas” anlamıyla anlam kötüleşmesi yaşadığını görüyoruz.

töl

Ertde turğan col alır, ertde üylengen **töl** alır.

Erken kalkan (çıkan) yol alır, er evlenen döl alır.

Clauson, kelimeyi “temelde ‘soy, torun’ anlamlarına gelir. Bu anlamla bütün modern şivelerde yaşar, fakat bazı genişlemiş anlamlara da sahiptir. Mes. GB Osm. da *döl* ‘cenin, doğmamış çocuk’; Osm. XIV.’te *döl* ‘soy, torunlar; (hayvanlar için) yavru’ anlamındadır (1972:490) açıklamasını yaparken, Eren (1999:121), (1) canlıların üremesi sonucu ortaya çıkan yeni birey, (2) ‘yavru’ şeklinde, Gülensoy ise *döl*, *nesil*, *yavru* anlamlarını vererek; Anadolu ağızlarında ‘soy, soyun devamını sağlayan çocuk’ anlamına dikkati çeker (2007:302). Kelime Eski Türkçeden beri tanıklanır. Oğuz grubu şivelerinde kelime başı ünsüzü ötümlüleştirebilir.

urun

Birewge kızğan **urunğa** kesing tüşerse.

Kazma elin kuyusunu, kazarlar kuyunu.

Clauson kelimenin ilki “yer” gibi açık, ikincisi “herhangi bir şeyin yeri” gibi terkipte soyut olarak kullanıldığını belirtir, Moğolca’dan alıntı bir kelime *oron* “taht” olarak, daha sonra “yer, ülke, il” ve diğer anlamlarda da diyerek anlam genişlemesine işaret eder ve kelimenin bütün modern şivelerde yaşadığını belirtir (1972:233). Yukarıdaki atasözünde kelimenin spesifik (çok özel) olarak “kuyu” için kullanıldığını görüyoruz.

2.2.2. Fiiller

(āt) ata-

Tuwmağan sabiyge **āt** atamaydıla.

Doğmadık çocuğa don (kaftan) biçilmez.

İlk olarak Uygur Türkçesinde “adlandırmak, ad vermek” (Caferoğlu 1993: 16) anlamıyla karşılaştığımız kelime, dil tarihimizde “çağırarak, seslenmek, bir şeye ait olmak, görevlendirmek” gibi anlamlarla anlam genişlemesi yaşamış kelimelerdendir. Kutadgu Bilig’te bizatihi “āt ata-“ şeklinde ve “isim vermek” anlamıyla görülür: *ķayu kend uluř ordu ķarřı yire / kitābķa öñin āt atamışlara* (Arat 1999:6)

asıra-

Cay **asıramaganı**nı, kış tabmazsa.

Sakla samanı gelir zamanı.

Dillerin fiil varlığı kendini daha fazla korur ve isim varlığından daha yavaş değişir, çünkü kültür ilişkileri ve tesirleri sonucu olarak bir dilden bir dile alınan sözcükler arasında isimler çoğunluktadır. Eski Uygurca’da *ā*’yle başlayan tek bir ödünç çekimli fiile rastlanmamaktadır. *a*’yla başlayan tek alıntı fiil ‘birine veya bir şeye ihtimam göstermek, bakmak, eğitmek’ anlamındaki **asıramak** fiilidir ki Moğol hâkimiyeti altında Moğolcadan alınmıştır (Erdal, 2018: 141)

aşa-

Ayrılğannı ayü **aşar**, bölüngenni börü **aşar**.

Sürüden ayrılamı kurt kapar.

Ayünü ayü **aşamaz**.

Deli deliyi görünce çomağımı saklar.

Ķoznu sındırmay için **aşamazsa**.

Emek olmadan (emeksiz) yemek olmaz.

“aşa-“ kelimesi “aşanmak” (yemek yemek, yemek yenilmek) veya *aşa-* şekillerinde Köktürk metinlerinden bu yana tanıklanır (bkz. Ergin 1998:85).

ayt-

İt itge **aytır** ol da kıyruğuna **aytır**.

İt ite buyurur, it de kıyruğuna.

Köktürk yazıtlarından bu yana *ay(t)-* şeklinde tanıklanan kelime, dil tarihimizde anlam daralması yaşamıştır ve 11. yy.dan itibaren Batı Türkçesinde yerini *te-(>de-)* ve *sözle-(>söyle-)* almış gibi görünmektedir. İlk metinlerde “söylemek, demek, konuşmak, haber vermek, hükmetmek, idare etmek” anlamlarına gelen kelime, Orta Türkçe döneminden itibaren anlam alanını daraltarak “söylemek” anlamıyla yaşar hale gelir ve bu anlamıyla birlikte kullanımdan düşer. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *ayıt* şeklinde “öğüt, vaaz” anlamıyla bir şekil de dikkati çeker.

cıla-

Cılamagan caşha anası emcek salmaz.

Ağlamayan çocuğa meme yok.

ıgla- ve işteş çatı ekli türevi *ıglaş-* şekillerinde Uygur metinlerinden (Caferoğlu 1993:57) bu yana tanıklanan kelime, Karaçay Malkar atasözlerinde de “ağlamak” anlamıyla #y:#c denkliğinde karşılanır.

cıy-

Neni bittirsen anı **cıy**arsa.

Ne ekersen onu biçersin.

Atasözünde geçen “cıy-“ kelimesi Eski Türkçeden beri #y:#c denkliğiyle ve “yığ-“ şekliyle “yığmak, toplamak, kazanmak; alıkoymak, engel olmak” (Ergin 1998:122) anlamlarıyla metinlerde tanıklanır. Atasözlerinde kelimenin “(ğ/)>ğ” ünsüzü de aşırı sızıcılaşarak “y” olmuştur.

iy-

Sabiyni cumuşha **iy** ızından kesin bar.

Çocuğu işe gönder peşinden kendin git. Çocuğa iş buyuran, ardınca kendi gider.

Eski Türkçe metinlerde *ı(D)-* (*ı-, ıd-, ıt-*) ve “göndermek, sevk etmek, yollamak” (Ergin 1998:94-95) anlamlarıyla tanıklanan kelime, Karaçay Malkar atasözlerinde kelimenin *d/* sesinin geçişme hadisesi sonucu *y/sesine* değiştiği şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

ķara-

şoñuñ başıñga **ķarar**, cawuñ ayağıñga **ķarar**.

Dostun başına bakar, Düşmanın ayağına bakar. Dost başa bakar, düşman ayağa.

Anasına **ķarap** kızın al.

Anasına bakıp kızını al.

Konaķ toysa eşikge **ķarar**.

Abdalın karnı doyunca gözü pabucundadır (yolda olur).

‘bakmak’, tam olarak bak-‘la eş anlamlı. 13. yy.a kadar giden bu yaygın Moğolca alıntı kelime ilk defa Türkçede, Çağataycadaki alternatifleri *ķaraş-/karala-*‘la birlikte kayıtlı. GB dışında bütün modern şivelerde yaşıyor (Clauson 1972:645). *ķara-* (*bak-*) fiili yine aynı şekil veya türevleri ile tarihî ve çağdaş Türk lehçe ve şivelerinde görülmektedir. Kutadgu Bilig’te *ķara-* fiilinin birer türevi olarak *ķarağu* (*kör*) ve *ķarak* (*göz, göz bebeği*) kelimeleri geçer.

ķayğır-

Bay carlığa **ķayğır**maz.

Tok açın hâlimden anlamaz.

Soyut bir anlama sahip olan kelime; Eski Türkçe döneminden itibaren yaygın olarak tanıklanır. Anlamı, Clauson (1972:599) tarafından “üzülmek, kederlenmek, endişelenmek” olarak verilmiş olup “ķayğı” kelimesinden türemiş (**ķad-gür-*) geçişsiz bir fiil olup yer yer dönüşlü yer yer de ettirgen çatıda kullanılmıştır. Orta Türkçe döneminden itibaren *d/*, *z/*, (**w/*), *y/* değişimleriyle ve –*GUr* ekindeki “G” yutulmasına bağlı olarak tarihî ve modern şivelerde görülür.

küy-

Sütten avzu **küygen** suvnu ürüb urtlar.

Sütten ağzı yanan suyu üfleyip içer. Sütten ağzı yanan, ayrıntı üfleyerek içer.

Eski Türkçede köy- (<*küñ-;g-) şeklinde tanıklanan kelime, atasözlerinde *küy-* ve yine tarihî metinlerde olduğu gibi (EUTS, DLT) “yanmak, kavrulmak, yakmak” anlamlarıyla karşılanır.

Bu atasözünde görülen “**ürmek**” fiili de “üfürerek şişirmek” anlamıyla Anadolu ağızlarında karşılanır (Uşak; Ürküt * Sandıklı- Afyon; * Eğridir köyleri –Isparta; *Çerçin-Burdur; *Çal- Denizli; Kütahya) (DS XI:4070).

örge tur-

Açuwlanıp **örge turğan**, zaran alıp oturur.

Öfkeyle kalkan, zararla oturur.

“örge tur-“ eyleminde geçen “ör” kelimesi, Köktürk yazıtlarında “yukarı çıkmak, yükselmek, kopmak, belirlemek, ayağa kalkmak, ayaklanmak” anlamlarıyla “ör-“ şeklinde yer alırken (Ergin 1998:108), Uygur metinlerinde “yukarı, dik” anlamlarıyla “örü” olarak yer alır (Caferoğlu 1993:102). “örü tur-“ şeklinde ve “ayağa kalkmak” anlamında ise Kutadgu Bilig’te 7 yerde tanıklanır (Arat 1979:364). Karaçay Malkar Türkçesine ait bu atasözünde “örge < örüge” şeklinde “ü/” yutulmasına bağlı bir değişme olduğu düşüncesindeyiz.

ös-

Sabiy cılay cılay **öser**.

Çocuk düşe kalka büyür.

Kelime ilk olarak “*üflemek, şişirmek ve kabartmak*” anlamlarıyla Uygur Türkçesinde görülür (Caferoğlu 1993:102). “*Şişmek, kabartmak*” anlamından hareketle anlam alanını genişleterek “insanın yaş alması, büyümesi” gibi bir anlamı da karşıladığını atasözlerinden gözlemliyoruz.

sayla-

Arbaz **saylama** da hoşnu **sayla**.

Avlu seçme de komşu seç. Ev alma komşu al.

“sayla-“ kelimesi Köktürk metinlerinde “sayu” (sayarak, her bir) (bkz. Ergin 1998: 109) ve KB’te “saylanmak” (söylenmek) (Arat 1979:384) şekillerinde tarihî metinlerde tanıklanır.

seb-

Çanatlıdan kırkğan tarı **sebmez**.

kuştan korkan darı ekmez.

Eski Türkçe kaynaklarda ‘hazırlamak, donatmak’ gibi anlamlarla karşımıza çıkan kelime, Kaşgarlı’da türemiş şekil *septür-* ‘ceyizlemek, ceyizle güveyin evine göndermeği emretmek’ olarak kayıtlıdır. Görüldüğü gibi burada anlam biraz farklılaşmaya başlamıştır. Belki de bu dönemde başka bir anlama geçişten ziyade anlam genişlemesinden söz etmek daha doğrudur. Ancak daha sonraki metinlerde kelime eski anlamından tamamen sıyrılmış, ona yakın olan başka bir anlamla yaygınlaşmıştır. Bu da ‘serpmek, saçmak, atmak’tır (Erol 2018:745). Atasözlerinde

ise kelime, Eski Türkçede olduğu gibi “r” sesi türemeden ve “p” sesinin “ötümlü karşıtı “b” li şekliyle, “donatmak” anlamından gelişmiş “saçmak, serpmek” anlamıyla karşılanır.

sındır-

Koznu **sındır**may için aşamazsa.

Emek olmadan (emeksiz) yemek olmaz.

“kırılmak” anlamındaki *sın-* fiilinin ettirgen şeklidir. Kelime *sı-* ve *sın-* ile aynı ailedendir. Clauson, Osm. XIV’te ‘*kır-* (asıl anlam veya mecazi); fethetmek’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir. İlk defa Kâşgarlı’da karşımıza çıkan kelimedeki anlam genişlemesi bilhassa Eski Anadolu Türkçesinden sonra gerçekleşmiştir (Erol 2018:688).

süyel-

Kuru tuluğ **süyel**mez.

Boş çuval ayakta (dik) durmaz.

Kelime, Anadolu ağızlarında “ayakta durmak” (Çilehane *Reşadiye-Tokat) anlamıyla tanıklanır (DS.X-3728).

tab-

Kerti teñ kıynlıkda **tabılır**.

Dost (iyi dost) kara günde belli olur.

Cay asıramaganıñı, kış **tabmazsa**.

Sakla samanı gelir zamanı.

Eski Uygur Türkçesinde ‘hizmet etmek, kazanmak’ anlamlarıyla tanıklanan (Caferoğlu1993: 225) kelime Anadolu Ağızlarında *bulmak, kapmak, bir şeye tutkun olmak, başa kakmak, yapı, köprü vb. şeyler selden çökmek* (DS. X., 3828) gibi anlamlarda karşımıza çıkar. Atasözlerinde de *bulmak* anlamıyla dikkati çeker.

tübe-

Taw tawğa **tübemeydi**, adam adamğa tübeydi.

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.

Atasözünde geçen “tübemek” fiili Anadolu ağızlarında “karşılaşmak” anlamıyla (Kadıçifliği * Yalova) görülür (DS X: 4003).

Tablo 1: Karaçay Malkar Türkçesi Atasözlerinde Eski Türkçe İzler Dizini

Fonetik tespitler	Eklerde Eski Türkçe İzler	Eski Türkçe Kelimeler	
		İsimler	Fiiller
d/>>y/, geçişme hadisesi	“+nI” hal eki		
G#>w, sızıcılaşma~Ø, erime	-GAN sıfat fiil eki	aman	(āt) ata-
#b (>#v, sızıcılaşma, EAT)	+GA hal eki	anı	asıra-
#t (>#d, ötümlüleşme, EAT)	+nI İlgî eki	artık	aşa-
#k (>#g, ötümlüleşme, EAT)	+(I)n vasıta hal eki	aş	ayt-
g/ (>Ø yutulma, EAT)	-GAK yapım eki	aşlı	cıla-
t/ (>d/ ötümlüleşme)		bay	cıy-

#y:#c		bla	iy-
āt (>at>ad, nitelik nicelik dengelemesi)		börü	ķara-
ōt (>ot>od, nitelik nicelik dengelemesi)		carlı	ķaygır-
#ķ>#ĥ, sızıcılaşması		caş	ķüy-
k/>h/, sızıcılaşması		caw(u)	örge tur-
#b (>Ø, yutulma, Oğuz Türkçesi)		cay/caz	ös-
#b-n>#m-n, süreklileşme		ert	sayla-
ñ ayrışması		ĥonşu	seb-
b/>v/, sızıcılaşma		ķart	sındır-
		ķılık	süyel-
		ķıyın	tab-
		ķonak	tübe-
		ķoy	
		ķöb	
		ķurgak	
		suv	
		süyek	
		tot	
		töl	
		urun	

Sonuç

Milletlerin kültürel değerlerinin yansıtıcısı olan atasözleri millîdir ve bu didaktik ifadeler nesilden nesile aktarılan özlü sözler olup hikmetli söyleyişe örnek teşkil ederler. Türk dilinin tarihî süreci içerisinde farklı coğrafyalarda farklı isimlerle adlandırılan Türk boylarının atasözlerindeki ortaklıklar kendini muhafaza etmekle beraber yer yer atasözlerinin farklı bölgelerde değişik varyantları da kendisini gösterir. Bu, atasözünün bozulması demek değildir. Dolayısıyla anlatıcı, eski söze yeni unsurlar katabilir. Sözlü gelenekte bir sözlü ürünün değişik varyantları, en az tekrarı kadar boldur ve tekrar sayısının sınırı yoktur (Ong, 1995; 58). Bugün yakın anlamdaki atasözlerinin Türkiye'de ve Türk dünyasında pek çok varyantının bulunması bunu göstermektedir. Karaçay Malkar Türkçesini esas alarak Eski Türkçe izleri aradığımız çalışmamızda atasözlerini Türkçe ile eş zamanlılaştırarak sunduğumuzda bu bir farklılık değil bir zenginlik olarak dikkatimizi çekmiştir. Eski Türkçe yazı diliyle karşılaştığımızda bu şivedeki atasözleri standart Oğuz Türkçesine göre fonetik ve leksikolojik açıdan daha eski şekilleri ve sesleri barındırır. Kelime başı ötümsüzleri (#t ve #k), kelime başı patlayıcıları (#b), kelime sonu G# sesinin durumu, kök ünlüsünden sonraki ünsüzlerin durumu (b/, g/), bol- kelimesinin başındaki “b” nin korunması, ek başı ünsüzlerin muhafazası (+GA, -GAN, -GAK) ve diğer arkaik ek ve fonetik değişimlerdeki ara merhaleler bunu örnekler. Ayrıca bugün standart Türkçemizde yerini yerli ya da alıntı pek çok kelimeye bırakmış olan örnekler de incelendiğinde, bu tarihî kelimelerin de bu modern şivede ve atasözlerinde hâlâ yaşaması köklü dilimizin yazı dilleri arasındaki kültürel bağın izlenmesi açısından da önem arz etmektedir. Atasözlerinde tespit edilen arkaik 26 isim, 18 fiil bunu göstermektedir. Arkaik fiillerin isimlere göre daha az olması fiillerin isimlere göre standart Türkçe açısından daha ortak olduğunu yani değişimin eskiden yeniye fiiller dikkate alındığında daha az olduğunu gösterir. Bu beklenen bir durumdur. Çünkü dil alıntılama ya da ödünçlemeyi daha çok isimlerde yapar. Fiiller bu konuda daha tutucudur, yerlidir. Atasözlerinde de alıntı arkaik tek fiil olarak “asıramak” fiili görülür. Clauson tarafından Moğolca olarak gösterilen *ķara-* fiilinin, Moğolcanın bu kelime açısından öncesinin bilinmemesi **kar-* ya da **ka-* kökenli birçok kelimenin Türkçedeki varlığı (*ķargu*, *ķarguy* (nöbetçi kulesi, dağ tepelerinde düşmanı ihbar için yapılan kule, düşmanı haber vermek için yapılan ateş kulesi, nöbetçi, muhafız) *ķaraġu* (*ķör*) ve *ķarak* (*ġöz*, *ġöz bebeġi*) gibi) bize bu fiilin Türkçe olma ihtimalini düşündürmektedir. Moğolca'ya dayandırılan pek çok kelime yine bu bakış açısıyla tekrar izahı gerektirir.

Atasözlerindeki Eski Türkçe izleri araştırırken Oğuzca ile senkronize etme sürecinde gördüğümüz yakın anlamlı benzer ifadelerdeki bazı kelimelerin Anadolu ağızlarındaki birebir varlıkları (*tübe-*, *bay*, *süyek*, *ürmek*, *tab-*) *türkü*, *mani* gibi sözlü edebiyatın pek çok ürünü gibi

atasözlerinin de farklı coğrafyalarda da olsa Türk boyları arasında söylenirken sınır tanımadığını bize göstermiştir.

İşaretler Listesi

+ İsme bağlanmayı, isim kategorisini gösterir.

- Fiile bağlanmayı, fiil kategorisini gösterir.

<, > Bir sese ya da şekle ait gelişmenin istikametini gösterir veya okun ucu istikametinde kalan yeni, okun arkasında kalan eski sesi ya da şekli gösterir.

Ø Bir gramer unsurunun, telaffuz edilmeyen ancak fonksiyonu korunan şeklini temsil eder.

Bir sesin önünde ise, o sesin kelime başında, sonunda ise kelime sonunda bulunduğunu gösterir.

K/ Kök ünlüsünden sonraki ünsüzü gösterir.

* Hipotetik, farazi

Kısaltmalar

bkz. Bakınız

DLT Divan ü Luğati't Türk

DS Derleme Sözlüğü

EAT Eski Anadolu Türkçesi

EUTS Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

NF Nehcü'l Ferâdis

KB Kutadgu Bilig

Tar. S. Tarama Sözlüğü

TYA Trabzon ve Yöresi Ağızları

Kaynakça

Aksoy, Ömer Asım (1988). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul.

Alkaya, Ercan (2001). Tatar Türkçesindeki Dil ve Söz İle İlgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 2, s. 55- 76

Arat, R. Rahmeti (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*, Türk Dil Kurumu, İstanbul.

-----(1985). *Kutadgu Bilig II Çeviri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

-----(1979). *Kutadgu Bilig III İndeks* (Neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul.

Ata, Aysu (1998). Nehcü'l Ferâdis, III Dizin-Sözlük, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.

Atalay, Besim (2006). *Divanü Lugat-it- Türk (Çeviri)*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.

- II, Atalay. Besim (2006). *Divanü Lugat-it- Türk (Çeviri)*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara.
- III, Atalay. Besim (2006). *Divanü Lugat-it- Türk (Çeviri)*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- IV, Atalay. Besim (2006). *Divanü Lugat-it- Türk (Dizin)* Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- Aydoğmuş, Erdal** (2018). Karaçay Malkar ve Türkiye Türkçesi Atasözlerinin Karşılaştırılması, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 8(3), 513-524, Kasım.
- Caferoğlu, Ahmet** (1993). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul.
- Clauson, Sir G.** (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford: Oxford University Press.
- Çobanoğlu, Özkul** (2004), Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını
- Deny, Jean** (1941). Türk Dili Grameri, Tercüme: Ali Ulvi Elöve, Maarif Vekâleti.
- Derleme Sözlüğü** (DS). *I-XII* (1963-1982), Türk Dil Kurumu Yayınları: 211, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican** (2004). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican** (2007). Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ yayınları, Ankara.
- Erdal, Marcel** (2018). ‘Eski Uygurca’nın Fiil Varlığı’, Mustafa S. Kaçalın (ed.), Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung anısına Uluslararası Eski Uygurca Çalıştay Bildirileri. 4-6 Haziran 2011, Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 145-152.
- Eren, Hasan** (1999). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, 2. Baskı, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Erenoğlu, Dilek** (2007) “Güvâhî’den Günümüze Atasözleri ve Deyimler”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume: 2/4, Fall., s. 1150-1167.
- Ergin, Muharrem** (1998). Orhun Abideleri, Boğaziçi yayınları, 22. Baskı, Ekim.
- (2009). Dede Korkut Kitabı II : Giriş-Metin-faksimile- İndeks- Gramer , Türk Dil Kurumu yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Erol, Hülya Arslan** (2018). Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer** (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, C. 1-2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güllüdağ, Nesrin** (2003). Nogay Atasözleri, s. 329- 352, Diriozler Armağanı, Prof. Dr. Meserret Dirioz ve Haydar Ali Dirioz Hatıra Kitabı, Ankara: Bizim Büro Basımevi Yayın Dağ. San. Tic. Ltd. Şirketi.
- Hamilton, James** (2020). Budacı İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası, Prens Kalyanankara ve Papankara Hikâyesi, (Çev. Ece Korkut-İsmet Birkan), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Okray, Zihniye** (2015). Türk Atasözleri Ve Deyimlerinde Kadın İmgesi, EUL Journal of Social Sciences (VI-I) LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi s.93- 102.
- Ong, Walter J.** (1995). Sözlü ve Yazılı Kültür Sözümlerinin Teknolojileşmesi (Çev. Sema Postacıoğlu Banon),Metis Yay., İstanbul.
- Tarama Sözlüğü**, (2009), Ankara: TDK Yayınları.
- Tavkul, Ufuk** (2000). Karaçay- Malkar Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 770.

----- (2001). Karaçay- Malkar Atasözleri, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Turan, Zikri (2018). Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları, Türk Bilig /35: 97-110.

Türkçe sözlük (2011). Türk Dil Kurumu yayınları, 11. Baskı, Ankara.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.